

Nika Pinter

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
ZRC SAZU
nika.pinter@zrc-sazu.si
ORCID: 0009-0007-1079-7737

Življenjska vodila in moralno-verski nauki izbrane slovenske baročne književnosti

Prispevek analizira sporočilnost izbranih besedil slovenske baročne književnosti, pri čemer izpostavlja njihovo idejno-vsebinsko strukturo ter moralno-etično in religiozno-vzgojno komponento. V središču obravnave so *Sveti priročnik* Janeza Svetokriškega, *Šula tiga premišľuvana* Adama Skalarja ter *Nebeški cilj* Matije Kastelca. Analiza se osredotoča na ključne tematske sklope, kot so eshatološke razsežnosti človeškega bivanja, eksistencialna problematika posameznika, napetost med sakralnim in profanim ter premišľjevanje o duhovni in telesni razsežnosti človeka. Prispevek želi na primeru izbrane slovenske baročne književnosti pokazati, kako je ta s svojo idejno sporočilnostjo služila tudi kot orodje za moralno formacijo in versko kontemplacijo naslovnika.¹

Ključne besede: pridiga, asketično-meditativna proza, moralno-etična funkcija, religiozno-didaktična vloga

Life Guidelines and Moral-Religious Teachings from Selected Works of Slovenian Baroque Literature

The article analyses the message of selected texts of Slovenian Baroque religious literature, highlighting their conceptual and content structure as well as their moral, ethical, religious, and educational components. The focus is on Janez Svetokriški's *Sveti priročnik*, Adam Skalar's *Šula tiga premišľuvana* and Matija Kastelec's *Nebeški cilj*. The analysis focuses on key thematic areas, such as the eschatological dimensions of human existence, the existential problems of the individual, the tension between the sacred and the profane, and reflections on the spiritual and physical dimensions of humanity. The purpose of this article is to use selected examples of Slovenian Baroque literature to show how texts, with their ideological messages, served as tools for the addressee's moral formation and religious contemplation.

Keywords: preaching, ascetic-meditative prose, moral-ethical function, religious-educational role

1 Slovenska baročna književnost

V 17. in prvi polovici 18. stoletja je bila slovenska književnost, vključujoč retorsko in meditativno prozo, duhovno liriko in pasijonsko dramatiko, tesno povezano z versko dejavnostjo, zato tudi baročna literarna ustvarjalnost odseva čas verskih in eksistencialnih vprašanj, saj je nastajala v okviru protireformacijskega gibanja

¹ Prispevek je nastal na podlagi avtoričine magistrske naloge *Slovensko baročno slovstvo kot vir življenjskih modrosti in kreposti*, FF UL, mentorica red. prof. dd. Urška Perenič. Prispevek temelji na raziskovalnih podatkih, ki so javno dostopni oziroma shranjeni v javnem arhivu ter jih navajam med viri in literaturo.

in rekatolizacije, torej v dobi, ko je po razkolu znotraj krščanstva Katoliška cerkev želela ponovno utrditi svojo vero in moč. Besedila baročne književnosti so prostor oblikovanja prvih (pol)literarnih zvrsti,² kot sta retorska in meditativna proza, ki so se preoblikovale iz neliterarnih teoloških zvrsti, npr. iz katekizmov, uvodov k cerkvenim spisom in svetopisemskih besedil.³

K bistvu literarnoumetniške strukture spada poleg estetske in spoznavne funkcije še etična razsežnost (Kos 2001: 32), pri čemer je za literarno umetniškost »bistvena enakost vseh treh funkcij in s tem možnost, da se v njenih delih realizirajo enakovredno, sočasno in sorazmerno«, razmerja med njimi pa se lahko spremenijo in se pomen ene med njimi okrepi, druge oslabi (Kos 2001: 40). Besedila baročne epohe v sebi združujejo vse tri funkcije. Z retorsko prozo je pridigar dosegal spoznavno funkcijo tako, da je s pridižnimi besedili težil k poučnosti (lat. *docere*), estetsko s tem, da so njegove pridige bralca oz. poslušalca ganile (lat. *movere*), razveseljevale in jim ugajale (lat. *delectare*), temu pa je v versko-vzgojni vlogi dodana težnja po notranji spreobrnitvi (lat. *conversio*) in spremembi (lat. *flectere*), ki zadovoljuje etični funkciji literature (Širca 2020: 138; Deželak Trojar 2017: 336; Barner 2002: 74). Tudi besedila meditativne proze združujejo estetsko, spoznavno in etično komponento, saj vsebujejo plast pripovedovanja, plast prepričevanja z argumentiranjem in poučevanja s pojasnjevanjem, ter plast doživljanja in sočustvovanja (Žejn 2017: 179–191), zato jih lahko pojmuje kot literarna.

Literarnost retorske in meditativne proze se kaže na ravni slogovno-oblikovnih in pripovednih značilnosti, kot so subjektivizacija, domišljjsko upovedovanje, specifična kompozicija literarnega izražanja, retorična in slogovna sredstva ter kompleksne figure.⁴ Te baročne literarne prvine niso namenjene le okrasju, temveč na bralca

² Širca (2020: 138) poudari, da »ta oznaka predpostavlja izrazito moderno pojmovanje literature« in tako ni »najbolj ustreza za večino besedil, ki so nastajala pred romantiko, se pravi pred 19. stoletjem«, saj je bila takrat, kakor navaja Kos (2001: 21), »beseda povezana z glasbo in plesom, pogosto pa še v tesni zvezi z religijo in konkretnimi socialnimi funkcijami v vsakdanjem življenju«, zato Širca po zgledu sodobne nemške literarne vede predlaga oznako »nefikcijska literatura« za razliko od »fikcijske«, ki jo delimo na epiko, liriko in dramatiko. Žejn (2025: 11–13) tudi izpostavi, da moramo na literarni sistem gledati z zgodovinskega vidika in konteksta sočasne literarne produkcije, pri čemer upoštevamo »sočasne literarne in prevodne konvencije ter literarna besedila uvrstimo v širši literarni in kulturni kontekst, ki je oblikoval pogoje njihovega nastanka«, zato smemo besedila, »ki jih je literarna zgodovina zaradi prevedenosti, medija (rokopisna besedila) ali uvrščanja na področje 'uporabne', tj. vzgojne, literature upoštevala le pogojno«, obravnavati kot enakovredne člene sistema (slovenske) literature.

³ Za več gl. referat Ogrin, Deželak Trojar, *Evropska literarna obzorja v baročnem slovenskem slovstvu* (<https://isllv.zrc-sazu.si/sl/strani/matija-ogrin-in-monika-de%C5%BEelak-trojar-zrc-sazu>, dostop februar 2026).

⁴ Za barok značilna literarna sredstva so metafora, alegorija, simbol, eksempl, antiteza, oksimoron, retorično vprašanje, stopnjevanje, pretiravanje, nasprotje, aluzija, nagovor in citat, poglobljen in nadroben opis, čutno-nazorsko slikanje podob, legenda, smešnica, bajka, basen in uporaba dialoga.

oz. poslušalca delujejo v smislu čustvenega odzivanja in afektivnega doživljanja, ki ustvarjata napetost in dinamiko, s tem pa vernike pripravljata na pristno religiozno izkušnjo (Deželak Trojar 2017: 345–346; Pogačnik 2001: 113). V baročnih zvrsteh se pogosto pojavljajo motivi minljivosti sveta (»memento mori«), praznosti oz. ničevosti posvetnega sveta (»vanitas mundi«), plesa smrti (»danse macabre«), primerjanje človeškega življenja z igro (»theatrum mundi«) ter iskanja večne resnice in odrešitve v veri in onstranskem življenju, ki spodbujajo vrlo življenje. Posameznika duhovno vodijo v notranji pretres, zato lahko takšna besedila razumemo tudi kot katarzična ali terapevtska (Snoj 2000: 346).⁵

Slovenska baročna književnost, ki se sicer med seboj razlikuje glede na okoliščine sporočanja, namembnost sporočila in način ubeseditve (Pogorelec 1989: 352), ima enake temeljne namene, namreč prek eksemplov, metafor, prispodob in nazornih opisov, ki baročnemu človeku na bolj čuten, dramatičen, prepričljiv in razumljiv način prikazujejo božji in človeški vidik dojetanja sveta in bistva življenja, ter z na novo tematizirano minljivostjo vernika spreobrniti na pot zveličanja, spokorništvu in večnega življenja (Deželak Trojar 2017: 345; Kemperl, Vidmar 2014: 11; Pogačnik 2001: 109, 112–113). Besedila tako zrcalijo življenjski nazor, ki presega posameznikovo trenutnost ter v ospredje postavljajo vero in zaupanje v transcendenco. Ponujajo uteho in vlivajo moč za obvladovanje tegob življenja, dajejo smisel, poglobljajo in ponotranjajo religiozno doživetje, kažejo pot iz greha v milost ter nudijo podporo pri soočanju z minljivostjo oz. s smrtjo, ki v posameznikovem mišljenju in čutenju zavzema izjemno mesto, saj predstavlja neizprosni, neizbežen in dokončen življenjski dogodek.

Avtorji so si z apelno funkcijo besedila prizadevali usmerjati bralčevo oz. poslušalčevo mnenje in/ali ravnanje (Sajovic 1989: 337), jih kulturno, versko in moralno vzgajati ter duhovno oblikovati. Besedila so posameznika duhovno vodila po poti katoliške vere, katere teološki, moralistični in didaktični cilji, ki jih je predvidevala ideologija rekatolicizacije, so dosežani tudi z literarnimi sredstvi (Deželak Trojar 2017: 346; Pogačnik 1989: 21). V središču avtorjevih prizadevanj sta bili človekova duša in vest, ki ju je bilo treba utrditi v krščanskih vrednotah in moralnih naukih. Osrednji nameni besedil, ki bralca oz. poslušalca vodijo v notranji premislek, so bili krepljenje vere, odvrčanje od greha in spodbujanje pobožnosti, poglobitev človekovega odnosa z Bogom in primerno delovanje v (krščanski) skupnosti.

⁵ Bolj kot so opisi Kristusovega trpljenja (lat. *passio*), ki bralca oz. poslušalca prevevajo s sotrpeljenjem in sočutjem (lat. *compassio*), prikazani realistično, kot so detajlirani popisi in opisi Kristusu zadanih udarcev in ran, močnejši je prehod v katarzično izkušnjo, ki vodi v kesanje, odpuščanje in ljubezen (Širca 2020: 143).

2 Retorska proza

Med najbolj razširjenimi literarnimi zvrstmi so bile pridige, ki so kot prvenstveno funkcionalno oz. utilitarno obremenjena zvrst udejanjala literarne vrednote (Pogačnik 2001: 110) in spadajo zaradi svoje tematske naravnosti v literaturo duhovne izgradnje. Nosilci teh prizadevanj, ki jim je zbirke pridig uspelo tudi natisniti, so bili na Slovenskem kapucina Janez Krstnik Svetokriški (1647–1714) in Rogerij Ljubljanski (1667–1728) ter jezuit Jernej Basar (1683–1728).

Pridiga⁶ (lat. *praedicare* v pomenu »oznaniti«, »javno naznaniti«, »javno povedati«) je duhovnikov govor za cerkveno rabo, ki razlaga verske resnice in svetopisemske odlomke, veljavnost naukov potrjuje z zgledi (eksempli) iz življenja, zgodbami, emblemi, aluzijami, citati in alegorijami, svari pred grehom ter poziva k dobrim dejanjem, dolga stoletja pa je bila pridiga tudi ena redkih oblik javnega (literarnega) življenja na Slovenskem (Širca 2020: 137; Deželak Trojar 2017: 333; Kmecl 1989: 299). Bistveni element baročne poetike, s tem pa tudi pridige, je bil konceptizem (»stilus argustus«), ki na duhovit in izviren način s karseda največjo sporočilnostjo in karseda skromnimi jezikovnimi sredstvi posreduje in razodeva bistvo v prikritem izražanju, tj. v obliki metafor, alegorij, simbolov in enigem (Deželak Trojar 2017: 347, 356; Barner 2002: 45; Pogačnik 2001: 114; Rakar 1989: 167–169). Slogovno bogata in retorično dovršena pridizna besedila so tako hkrati izraz vere in sredstvo za njeno poglobljanje, kar je bila temeljna naloga cerkvenega delovanja v času verskih napetosti, ter odraz literarne ustvarjalnosti. Pridiga je namreč igrala pomembno vlogo pri prenosu in širjenju kratkih pripovednih oblik (denimo legende, zgodbe o čudežih, basni in bajke, pravljice, anekdote) ter tem in snovi z različnimi literarnimi povezavami (Meid 2009: 786).

2.1 Sveti priročnik Janeza Svetokriškega

Vse uvodoma naštete značilnosti se odražajo v zbirki pridig *Sacrum promptuarium* (*Sveti priročnik*,⁷ 1691–1707) Janeza Svetokriškega, ki z 233 pridigami na skoraj 2900 straneh predstavlja eno najizvirnejših in najzanimivejših del slovenskega baročnega slovstva. Čeprav Svetokriškemu čas in prostor ustvarjanja nista povsem dovoljevala večjih odstopanj od tradicionalne sheme 'zaradi greha sledi kazen', ki zajema močno eshatološko usmerjenost (Mlinar 2000: 234–235), se je posvetil moralni vzgoji svojih naslovnikov s spodbujanjem zaupanja lastni vesti in z glednega delovanja, ki namesto božje kazni dajeta upanje v odrešitev in zveličanje, ter vernika z gladko prozo ter dovršenimi jezikovno-slogovnimi in s pripovednimi baročnimi prvini vodi k verskemu in nravstvenemu življenju.

⁶ Za več gl. Alen Širca (2020) in Monika Deželak Trojar (2017).

⁷ Nadalje SP.

Humor je poleg eksempljev in (pris)podob tista prvina, ki Svetokriškega najbolj oddaljuje od fundamentalnih smernic in namembnosti cerkvenega govorništva ter ga izvija iz primežev duhovnosti v posvetnost, s čimer prehaja iz polliterarnega območja v literaturo in tako sodi med začetnike slovenske pripovedne proze (Koruza 1991: 123, 128). Poleg iz emblematike izvirajočih zgodb, pregovorov, duhovičenj in presenetljivih zasukov ter citatov iz *Svetega pisma* ter referenc na sočasno družbeno okolje in vsakdanje življenje uporablja Svetokriški tudi folklorizme,⁸ kratke zgodbe in basni, slednje so na koncu moralistično poantirane z naukom, ki so imele predvsem versko-vzgojno vlogo. Z njimi jasno predstavi, kaj pomeni grešno življenje in kako pomembna je krepost, dosega več pietetnosti, globine in močnejši moralni vpliv, saj nauke približa naslovnikom na razumljiv in prepričljiv način (Stanonik 2000: 368; Križman 2000: 172; Scherber 1989: 158).

Ena temeljnih vrednot, ki jo Svetokriški poudarja, je neomajna vera v Boga in zaupanje v božjo voljo. V tem oziru naj ljudje svoje življenje usmerjajo po božjih zapovedih, s čimer bodo dosegli zveličanje, ki je pomembnejše od minljivega posvetnega sveta (primer SP 1707: 293–304). Svetokriški meni, da pogosto razmišljanje o minljivosti sveta in življenja ter o smrti kot sodbi nad grehom (primer SP 1691b: 37, 89–100, SP 1700: 60, 402) pomaga proti grešnemu življenju in dejanjem zoper krepost. Smrt po eni strani pomeni minljivost, po drugi pogubljenje, saj »naša smrt diši po našem življenju. Aku lepu, brumnu, bogaboječe živimo, je guišnu, de naša smrt bo lepu dišala, tu je eno dobro inu srečno smrt bomo sturili. Aku grešnu inu boganerodnu bomo živeli, gardu inu strašnu bo naša smrt dišala, tu je eno hudo inu nesrečno smrt bomo sturili« (SP 1691a: 190).⁹

Svetokriški spodbuja notranjo in osebno preobrazbo človeka (primer SP 1691b: 517; SP 1707: 129), ki daje moč za premagovanje skušnjav. Zaupal je v moralnost, ki ne temelji le na družbenih zakonih in tradicijah, temveč kaže in odkriva odrešenjske možnosti, s čimer daje človeku možnost večne (duhovne) rasti in dinamike (Križman 2000: 180; Stanonik 2000: 368; Mlinar 2000: 237). Ker pa so družbene norme nemalokdaj postavljene previsoko, jih ločuje od dejanskih možnosti posameznega človeka, ob tem pa spodbuja posameznikov obrat navznoter, kjer se ta lahko sreča s transcenco (Širca 2020: 138; Mlinar 2000: 239).

⁸To so karakteristične besede in ostale besedne zveze ali primeri, ki so nam domače še danes (Stanonik 2000: 359). Pridige Svetokriškega vsebujejo tudi folklorne pesmi in pripovedi ter vraževerja, ki jih sicer obsoja. Neprizanesljiv je tudi do pustnega veseljačenja (primer Svetokriški 1707: 161) in smeha (primer Svetokriški 1691b: 432, 1700: 261), čeprav sam uporablja humor, ki pa ni pretirano izrazit, neposreden in provokativen.

⁹Pri kritičnem prepisu citatov so bila upoštevana načela znanstvenokritičnih izdaj rokopisov Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (gl. Žejn, Merše 2017).

Človek je ustvarjen po božji podobi, s katero, upoštevajoč jo, razveseljuje Boga (SP 1691b: 84). V pridigi na peto nedeljo po svetih treh kraljih (SP 1691b: 199–211) Svetokriški človeka opisuje z božjimi lastnostmi, kot so razumnost, moč, ljubezen in z njo povezana svoboda, oblast, previdnost ter milost in usmiljenje. Izpostavlja človekovo svobodo, zvestobo, zavzetost za dobro, ob tem pa ga opisuje kot čudež narave in bitje, ki je Bogu najbolj podobno. Človek je namreč najplemenitejše bitje na Zemlji (primer SP 1691b: 351), ima sposobnost spoznati resnico in opravljati dobra dela (primer SP 1691a: 103–109, 165–170; SP 1691b: 165), dano mu je veselje do življenja (primer SP 1691b: 78) ter sposobnost spoznati greh oz. življenjske prekrške (primer SP 1691b: 128; SP 1700: 289). Svetokriški občuduje in spoštuje človekovo svobodno voljo (primer SP 1691b: 135–136, 145–158, 173, 192), zato krepostnega delovanja ne zapoveduje, temveč ga z zgledom¹⁰ spodbuja: »Ako **hočete** v nebesa priti, imate živeti kakor ste slišali [...] Pater, **hočmo** skusit se pobulšat, de tudi mi bomo v nebesa prišli« (SP 1707: 501).¹¹

Človek lahko le v vesti spozna, kdo pravzaprav je in kje je njegovo mesto (primer SP 1691b: 208–210), spoznati samega sebe pa pomeni postati ponižen in poslušen. Poslušen božji besedi in temu, kar imajo o Bogu povedati drugi, pri čemer naj človek posluša s srcem (primer SP 1707: 474). S tem vzgaja vest, njej pa mora pustiti, da vzgaja oz. vodi njega. Kakšna pa je vest, je razpoznavo iz posameznikove govorice.¹²

Svetokriški človeka nagovarja, da naj svojo življenjsko pot usmerja po poti ljubezni, če želi doseči kreposti, saj kljub temu da je kot bitje krhek, je pogosto ujet v slabosti svoje narave in zaznamovan z grešnostjo, njegova svobodna volja ostaja vedno odprta za ljubezen (primer SP 1707: 482–489). Ljubezen, ki je istovetna s svobodo (primer SP 1691b : 225–238, SP 1707: 493–503), je namreč studenec življenja (primer SP 1691a: 162), po poti ljubezni pa naj hodi posameznik vsak trenutek, saj ljubezen tlakuje pot (do) drugih kreposti (primer SP 1707: 481–492). Krepostno življenje je edina pot do

¹⁰ Svetokriški namreč za ponazoritev uvodne pridizne teme naniza vrsto zgledov, ki ilustrirajo tako dobra dejanja in njihove pozitivne sadove kot grešna dejanja in njihove negativne posledice, pri tem pa ne zapoveduje, kako naj posameznik ravna, ampak posamezniku (do)pušča lastno odločitev delovanja. Posameznik je torej tisti, ki si s svojo svobodno voljo, tj. z zavestnim krepostnim ali grešnim delovanjem, za katerega se odloči sam, utrjuje pot k zveličanju ali pogubljenju. V tem oziru si zveličanje ali pogubo posameznik na neki način mora želeti.

¹¹ Poudarila avtorica.

¹² Svetokriški navede primer stotnika in razbojnika Dizme, ki Kristusa nista razpoznala po obrazu, temveč po besedi. »Dismas razbojnik je slišal vse besede, katere je Kristus na križu prbit govnil, ter je vidil, de so svete, božje inu dobruilive besede, skuzi le te je bil poznal, de je sin božji. Tedaj tudi mi ziher sklenemo inu spoznamo, de ta kateri ima dobre, svete, božje besede je sin tiga izveličejna« (Svetokriški 1707: 612).

božje milosti. »Bodite vselej prprauleni, zakaj ne vejste kadaj vas bo G. Bug iz tiga svejta poklical« (SP 1707: 69).

V pridigah Svetokriški svari pred skušnjavo in zapeljivostjo, saj »Se terbei varvat začetka teh grehou, sicer ne bo odšal nevarnosti svoje duše« (SP 1707: 129), in spodbuja dobra dela, ki morajo biti storjena Bogu v čast (SP 1707: 390). Svetokriški meni, da je človek odgovoren za Zemljo in opominja, da je ne sme pogubiti (primer SP 1707: 189–191). Zavzema se za nenasilje (primer SP 1700: 169, SP 1707: 69), obsoja splav in detomor (primer SP 1691b: 359) ter ubijanje (primer SP 1691b: 351), saj meni, da »človek ner bel želi živeti« (SP 1707: 541). Obsoja tudi krajo, prešuštvo, prevzetnost in povzdigovanje nad drugimi, laganje, skopuštvu in pridobitništvo ter poželenje (primer SP 1691b: 410–413), iskanje zaslug, nečimrnosti, lakomnost in prevarantstvo (primer SP 1707: 422–434). Čemeren je nad pretirano skrbjo za jutri (primer SP 1691b: 423) in prestrogimi ljudmi (primer SP 1691a: 206). Sviri pred nečistostjo spolnega poželenja (primer SP 1691b: 369) in prevelikim povelečevanjem zunanje lepote, čeprav lepoto dojema v moralnem pomenu, tj. da prebudi ljubezen (primer SP 1691b: 234).

Nasprotje, ki je značilno za baročni slog, se kaže, denimo, v nagibanju k molčanju, a hkratnemu svarjenju pred zamolčanim grehom, ki je človekova največja nesreča (primer SP 1691b: 53). Svetokriški spodbuja poslušnost (Bogu), previdnost in modrost, premišljevanje in radovednost (primer SP 1707: 103), želi, da se človek s sočlovekom posvetuje (primer SP 1707: 103) in ohranja dobre odnose, zato močno obsoja nezmožnost odpuščanja in pozabljanja (primer SP 1691a: 13). Svetokriški občuduje Kristusovo ponižnost in preprostost (primer SP 1707: 99), ki ju želi zakoreniniti tudi v poslušalcih.

Ključno je, da človek spoštuje človekovo dostojanstvo in svobodo (primer SP 1707: 69) ter da odpušča sebi in drugim, s čimer bo dosegel mir. »Ta katiri hoče mir z Bugam obdržat, ima gnado božjo ohranit. [...] Aku hočemo mir z Bugam imeti, imamo poprej od grehov se sčistit inu gnado Božjo zadobiti, zakaj brez gnade Božje ne morimo ta s. mir imeti. Ali kadar gnado Božjo imamo, tudi s. mir ohranimo« (SP 1707: 277).

Svetokriški meni, da se vse zgodi po božji volji in »vse, kar Bug hoče, je pravičnu inu dobru« (SP 1691b: 175). Tako ima tudi božja kazen (primer SP 1691b: 38, 46) vzgojni značaj ter je sad kesanja in premišljevanja o minljivosti; priložnost, da spoznamo svoj greh in svojo odgovornost, kar vodi v poboljšanje (primer SP 1700: 224): »Zakaj kakor mi z Bugam, taku tudi Bug z nami« (SP 1691a: 22). In kljub splošnemu prepričanju dobe, da bo več pogubljenih kot zveličanih, Svetokriški meni, da človek svojo pogubo

ustvarja sam in jo mora na neki način tudi želeti, saj Jezus namreč ne govori, da bo malo izvoljenih, temveč da se je tega treba bati (SP 1707: 493–495).

Smisel oznanjevanja je, da nagovarja vse ljudi, zato se Svetokriški ne dotika le tistih moralnih, etičnih in vrednostnih vprašanj, ki so pogosto samo posredovana in ne udejanjena, temveč se v njegovih pridigah pojavlja tudi občutljivost za socialno pravičnost in malega človeka, kritičnost do duhovnikov, odprtost do drugih veroizpovedi in neverujočih ter zavedanje razkola med resničnim življenjem in visoko postavljenimi normami družbe.

Kljub resnosti verskih naukov Svetokriški v svojih pridigah mnogokrat deluje vedro in humoristično, seveda času, razmeram, razpoloženju in vsebini primerno, da ne izgubi poante uvodne misli. Zabav(lj)a, da ohrani pozornost (primer SP 1707: 448–456), zato na humoren način svari pred pregrehami, npr. nečistostjo (primer SP 1691a: 133), požrešnostjo (primer SP 1700: 289–297) in debelostjo (primer SP 1707: 92), razpravlja o neprijetnostih v zakonu (primer SP 1707: 82–83) ter z raznimi smešnimi primeri kaže na človeške pomanjkljivosti, npr. na razdvojenost srca (SP 1691a: 134).

3 Asketično-meditativna proza

V nasprotju z javnim dometom in učinkom pridige je bil domet asketično-meditativne proze ožji, namenjen zasebnemu, individualnemu branju in poslušanju v krogu nepismenih, širila pa se je v glavnem s pomočjo rokopisne kulture (Ogrin 2020: 115–116). Pojem *asketika* (lat. *ascetica*) v teološkem in duhovnem pojmovanju pomeni duhovno oblikovanje in vzgojo človeka ter s tem povezano teorijo, katerih cilj je doseči najvišjo versko in moralno popolnost, označuje pa tudi literaturo, namenjeno takšni duhovni (samo)vzgoji, ki jo imenujemo literatura duhovne izgradnje¹³ (nem. *Erbauungsliteratur*, ang. *devotional literature*) (Ogrin 2020: 116; Žejn 2017: 177). Z gledišča literarne vede mnoga asketična besedila, ki imajo estetsko in literarno vrednost, tj. slogovno-oblikovne in vsebinsko-idejne literarne elemente, značilne za baročna besedila, imenujemo *meditativna* proza, ki prek meditativne kontemplacije na posreden in/ali neposreden način poziva k askezi (Ogrin 2020: 117; Žejn 2017: 177).

V baročni literarni ustvarjalnosti se meditativna proza nanaša na besedila, ki naslovnikov doživljajski svet ponotranjijo, motivirajo in duhovno poglobijo, in sicer z uporabo živih in slikovitih, čutno-nazorskih podob, pretresljivih opisov in pripovedi, ki v bralcu vzbujajo fantazijske predstave, ki sooblikujejo sporočilnost besedila (Ogrin

¹³ Literatura duhovne izgradnje je nadžanrska oznaka, v katero lahko uvrstimo mnoge žanre in zvrsti, med njimi tudi asketično-meditativno prozo (Žejn 2017: 177).

2020: 116).¹⁴ Avtorji takšnih besedil so z mnogimi retoričnimi, naratološkimi in medbesedilnimi prviniami naslovnika vodili k cilju, namreč k asketskemu udejanjanju Kristusovega nauka.

3.1 Skalarjeva *Šula tiga premišluvana*

Najstarejše slovensko ohranjeno meditativno prozno besedilo je rokopisni kodeks, poimenovan po svojem avtorju, *Skalarjev rokopis* Adama Skalarja (?–1658), datiran okrog leta 1643, ki na skoraj 900 straneh zajema tri v celoti ohranjena besedila (prevodi nemških predlog, *Šula tiga premišluvana, zložena skuzi brata Joannesa Wolfa, Eksemplar od svetiga Bonaventura človeku naprej postavljena, koku se ima eden spet z Bogam združiti skuzi pokuro in Vselaj inu nikoli, to je večnost*) in nedokončan spis (*Vsakdanje spomišlane vernih kršanskih dušic*). Skalarjeva literarno-nabožna dela s področja asketike odsevajo nazorsko naravnost dobe in z različnimi literarnimi prviniami prenašajo teološke, meditativne in filozofske vsebine (Deželak Trojar 2011: 928).¹⁵

Rokopisni kodeks v slovensko književnost 17. stoletja prinaša zvrstno-vsebinske novosti literature duhovne izgradnje. *Šula tiga premišluvana* je prvo besedilo meditativne proze v slovenskem jeziku in vsebuje premišljevanja o božjih resnicah ob skrivnostih rožnega venca iz Marijinega in Jezusovega življenja, *Eksemplar od svetiga Bonaventura* je filozofsko spekulacijo prenesel v literarni kontekst in je tako prva filozofska razprava v slovenščini, ki prek pogovora duše in človeka odgovarja na temeljna človekova esencialna in eksistencialna vprašanja. *Vselaj inu nikoli* je asketična meditacija o misteriju pekla in pogubljenja, ki prinaša mistične teme in vizije, podane s slikovitimi podobami in pestrim literarnim slogom, obogatenim s prisposodobami, eksempli in vložnimi (pri)povedmi, *Vsakdanje spomišlane* pa, čeprav le v fragmentarni obliki,¹⁶ prinaša vsebinsko novost – teološko temelječo renesančno temo o dostojanstvu človekove narave, pogled na njegove želje, stremljenje, izpolnitev in končni, nebeški cilj v združitvi z Bogom, h kateremu naj bo človek usmerjen, saj mu ta cilj razodeva plemenitost in visokost njegove narave, utemeljene v združitvi človeške narave z božansko v Kristusu (Ogrin 2010: 129; Deželak Trojar 2011: 84–85).

¹⁴ Podrobneje gl. Ogrin (2020) in Žejn (2017).

¹⁵ Rokopisi zaradi slogovnih postopkov in idejne zasnovanosti kažejo, da je imela slovenska baročna književnost svoje zametke že v prvi polovici 17. stoletja, ko so bile v slovenski prostor prenesene ideje srednjeveške kristologije (predvsem učlovečenje, odrešenje in zveličanje).

¹⁶ Besedilo je bilo namenjeno vsakodnevemu premišljevanju in bi torej moralo obsegati sedem poglavij (za vsak dan v tednu), a je bilo na treh straneh napisano le prvo, namenjeno nedelji, ki zajema premišljevanje o veličini človekovega cilja v nebesih, o lepoti in vsepopolnosti tega cilja ter izpolnitvi človekovih želja v njem (Ogrin 2010: 132).

Zaradi obdelanosti besedil *Eksemplar od svetiga Bonaventura, Vselaj inu nikoli in Vsakdanje spomišlane*¹⁷ se bo pričujoča analiza naukov osredotočila na besedilo *Šula tiga premišluvana*,¹⁸ ki predstavlja prvo znano poglobljeno besedilo na temo rožnega venca in hkrati najstarejše ohranjeno slovensko besedilo, ki v celoti zajema rožnovensko tematsko strukturo veselega, žalostnega in častitljivega dela (Ogrin 2020: 120). Premišljevanje je oblikovano kot meditativno-literarna pripoved o dogodkih iz Marijinega in Jezusovega življenja ob petnajstih skrivnostih rožnega venca, razčlenjena na petnajst poglavij, ki izhajajo iz kratkega evangelijskega odlomka. Prva tretjina besedila obravnava skrivnosti veselega dela, druga skrivnosti žalostnega dela, Jezusovo trpljenje in smrt, zadnja tretjina pa predstavlja skrivnosti častitljivega dela rožnega venca.¹⁹ Poglavja zaključujejo molitve in nauki, torej nekakšni oprijemljivi miselni sklepi pripovedi, ki jih (lahko) naslovnik sprejme kot vodila za delovanje (Ogrin 2010: 118). Skalar s *Šulo tiga premišluvana*²⁰ svojim naslovnikom poda pripomoček za uvajanje v globoko razmišljanje o božjih skrivnostih rožnega venca v slovenskem jeziku, ki poleg Marijinega in Jezusovega življenja subjektu, ki stoji med ničem in večnostjo, razkrivajo odgovore na osnovna vprašanja pravilnega delovanja.

Bralec, ki naj premišljuje o minljivosti življenja (ŠTP: 75r–75v) in smrti (ŠTP: 189r), naj ne bo navezan na posvetne reči (ŠTP: 18r, 26v, 93v, 157r), o katerih naj ne govori in ne razmišlja več kot o duhovnih (ŠTP: 176av). Premišljuje naj o nebesih (ŠTP: 68v–69r, 189r) in poslednji sodbi (ŠTP: 116v, 147r, 158r), ki obljublja ali peklensko trpljenje ali nebeško veselje (ŠTP: 134r), ter premisli in spozna, »koku težku, grozovitu, strašno inu neizrečenu je tu peklensku trpljenje« in obenem »koku veliku more biti tu nebešku vesele« (ŠTP: 94r–94v). Grešno življenje pusti človeka trepetajočega pred poslednjo sodbo (ŠTP: 146r–146v), zato naj tekom življenja premišljuje o grehu (ŠTP: 19r), s katerim izgublja Boga; da pa se k njemu zopet vrne, se mora spovedati brez sramovanja (ŠTP: 43r, 94r, 104r, 134r, 147v) in hoditi po poti pokore (ŠTP: 26r–26v, 43v, 69v, 157v, 176v).

¹⁷ Za več gl. znanstvenokritično izdajo *Skalarjev rokopis 1643* (ur. Monika Deželak Trojar 2011), Monika Deželak Trojar (2012), *Skalarjev Eksemplar od svetiga Bonaventura: predstavitev nekaterih tektnokritičnih vprašanja*, Matija Ogrin (2010), *Skalarjev rokopis, 1643: meditativna proza v kontekstu katoliške obnove*, Matija Ogrin (2020), *Asketična ali meditativna proza slovenskega baroka*.

¹⁸ Besedilo je prevedeno po knjigi *Schule der Betrachtung* (1633) frančiškana Johanna Wolffa, pri čemer je Skalar prevajal zgledno po izvorniku drugega od treh delov, ga mestoma strnil in skrajšal ter oblikoval simetrično zgradbo s tremi deli rožnega venca s po petimi skrivnostmi (Ogrin 2020: 118; Deželak Trojar 2011: 31).

¹⁹ Za povzetek vsebine gl. *Skalarjev rokopis* (2011: 924–925).

²⁰ Nadalje ŠTP.

Po zgledu Kristusa mora biti posameznik potrpežljiv in vzdržen v trpljenju, tegobah in krivicah, zasramovanju in ponižanju (ŠTP: 56v–57r, 69r, 82r, 93v, 103r–103v, 115v–116v, 117r–117v, 189r), saj »Bug časi pošle tim svojim to vesele inu potim prece eno veliko nadlugo« (ŠTP: 43r), vendar »[T]a žalostni nikuli nima mislit, koker de bi on od Buga cilu zapuščen bil« (ŠTP: 69r).

Skalar po zgledu Wolffa spodbuja ponižnost (ŠTP: 14v), pohlevnost (ŠTP: 29v, 44r), skrbnost, prijaznost in dobrosrčnost (ŠTP 2011: 40r), skromnost in zadovoljstvo z malim (ŠTP 2011: 41r–42v), odpuščanje (ŠTP 2011: 44r), pravičnost (ŠTP 2011: 57r), stanovitnost ter moč v čednostih in dobrem življenju (ŠTP 2011: 29v, 31r), teži k čistosti, njenemu čaščenju in ljubezni (ŠTP 2011: 30v–31r, 43v). Bralca nagovarja, naj se trudi narediti karseda veliko dobrega, čeprav k temu ni zavezan (ŠTP 2011: 68v, 188v), saj »več mi dobriga dopernešemo [Bogu], s tim več nam bode povrnu« (ŠTP 2011: 157r). S tem tudi drugim daje dober zgled (zlasti v bogoslužju) (ŠTP 2011: 30r) in je dober prijatelj: »En dober perjatel se dolgu iše, redik se znajde, težku inu iz veliko mujo se perhrani. Očeš tedaj eniga dobriga perjatila imeti, taku ti bodi en dober perjatel božji« (ŠTP 2011: 40v).

Ob vsem tem pa se naj bralec ogiba prevzetnosti (ŠTP 2011: 26v), lakomnosti in požrešnosti (ŠTP 2011: 43v), skoposti (ŠTP 2011: 44r), nevoščljivosti in srditosti (ŠTP 2011: 103v–104r), še posebej pa se ni vredno jeziti nad stvarmi, na katere nima vpliva (ŠTP 2011: 94v). Vzdržati se mora govorjenja brez potrebe (ŠTP 2011: 27r, 29r) ter nepotrebnih misli, besed in dejanj (ŠTP 2011: 191v), govori naj zlasti o svetih rečeh (ŠTP 2011: 28v) in to s pametnimi ljudmi, ki dajejo dobre nasvete (ŠTP 2011: 29r).

Predvsem pa naj bralec Jezusa časti in ljubi zavoljo njegove dobrote, ljubezni in odrešenja (ŠTP 2011: 10v–11r, 30r, 116r–116v), se poslužuje molitve, ponižnosti, čistosti in pokore po zgledu Marije Device (ŠTP 2011: 19r), ima upanje in moč v srcu in v Bogu (ŠTP 2011: 148v) ter premišljuje »To veliko vrednost tiga človeka, za katero je Bug sam tulku inu cilu volnu preterpel, od kateriga se imamo mi učiti to sveto potrplene iz srca obdržati« (ŠTP 2011: 134v).

3.2 Kastelčev *Nebeški cilj*

Kanonika Matija Kastelca (1620–1688) je slovenska literarna zgodovina opredelila za enega izmed vrhov in najbolj vsestranskega pisca slovenskega baročnega slovstva, njegovo najizvirnejše delo *Nebeški cil* (1684)²¹ pa je »prvovrstna zbirka baročnih

²¹ Nadalje NC.

meditativnih besedil o človekovem usmerjanju k poslednjemu, presežnemu cilju v večnosti« (Ogrin 2020: 126). Gre za spiritualistično besedilo, ki prek kontemplativne narave, s katero avtor razmišlja o nasprotju med duhovnostjo in čutnostjo, bralcu kaže, kako subjekt z zavestnim usmerjanjem in duhovnim prizadevanjem k najvišjemu dobremu hkrati dosega tudi najvišjo izpopolnitev lastnega bivanja (Ogrin 2020: 126; Pogačnik, Zadavec 1973: 95). Duša se namreč s pomočjo duhovnega erosa vzpenja k absolutnemu.

Nebeški cil razgrinja nasprotje med telesnim in duhovnim načelom, ki v subjektu vzpostavlja religiozni nemir, podkrepjen z nasprotji, stopnjevanji, pretiravanji, dvojnimi in trojnimi formulami, iteracijami, retoričnimi vprašanji, metaforami ter različnimi referencami na *Sveto pismo*. Na ta način želi Kastelec vzbuditi premišljevanje o Bogu, božji dobroti in mogočnosti ter lastnem odnosu do božjega. Človek mora v Boga zaupati in si k njemu želeči priti, kar je moč doseči z upoštevanjem vodil, ki mu jih narekujejo *Sveto pismo* in verske avtoritete, delanjem pokore ter premišljevanjem o eshatoloških načelih – poslednji sodbi, (ne)večnosti trpljenja, duše in telesa, nebes in pekla.

Eshatološko usmerjeno besedilo bralca nagovarja, naj premišljuje o esencialnih in eksistencialnih vprašanjih, spodbuja ga, naj v življenju primerno postopa, izkazuje ljubezen do sebe in drugih, se zaobrne v onostranstvo in se veseli večnega, končnega cilja s transcenco. »Zatu se ima narpoprej postaviti, kaj želiš, kam hitiš. Tada j pogledati inu pomisliti na ta pot inu vižo, v kateri boš ti mogle narvekšo dobruto doseči inu popasti. Tu boš zvezdil, kadar spoznaš, koliku si se vsakdan pobulšal« (NC: 9).

Kastelec prek zaobrnitve v notranjost vodi bralca skozi meditativno premišljevanje o lastni smrti in presežnem cilju v večnosti (NC: 1–10), ki ga lahko posameznik doseže le z dobrim in krepostnim življenjem, ki se ga mora učiti z zgledom (NC: 11–21). Ob tem naj spove vest svojih grehov, prosi odpuščanja in za moč, da se grešnega življenja obvaruje (NC: 22–38). Sebe in druge naj obvaruje tudi požrešnosti (NC: 39–44), nečistosti (NC: 45–51), lakomnosti ter zapeljevanja v nepravico in posvetnost (NC: 52–59), saj »[k]arkoli lepiga inu draziga ta svet kaže, tu vse je neobstoječe« (NC: 59).

V *Nebeškem cilu* Kastelec bralca nagovarja, naj se izogiba jezi in zameram (NC: 60–74), obvaruje se naj prevzetnosti, ob tem pa obsoja nevoščljivost in lenobo (tudi v božji službi) (NC: 75–80), posvetne želje, prazno hvalo in neiskreno cerkveno darovanje (NC: 81–93) ter opravljanje in žaljenje (NC: 102–110). Spodbuja skrb

za telesno in dušno zdravje (NC: 94–101), radodarnost (NC: 233–238), delitev lepe besede, prijaznost (NC: 224–233), resnicoljubnost (NC: 218–223) in bogoslužje (NC: 102–110), srčnost (NC: 247–252), spoštovanje božjega in izkazovanje hvaležnost (NC: 212–218) ter preudarnost, razumnost in modrost (NC: 199–204).

»Ako hočeš pokojnu živeti, ti moreš pametnu tvoje riči rovnati inu nikar tvojo glavo s težkimi mislami napolniti« (NC: 111). Če želimo doseči notranji mir in večni počitek, se ne smemo obremenjevati s stvarmi, na katere nimamo vpliva, saj »kar ne moreš ubraniti, na tem se nemaš jeziti« (NC: 112), lahko pa imamo upanje v božjo voljo (NC: 145–149) in pravico ter delujemo pobožno in pokorno (NC: 205–212). Veseliti se moramo večnega življenja in ne tukajšnjosti, ki je izvor mnogih žalosti in tegob (NC: 135–144). Posameznik naj premišljuje o svojih mislih in o njihovem izvoru, učinku in pomenu (NC: 111–118), deli naj ljubezen in se izogiba sovražnosti tako v misli, besedi kot dejanju (NC: 119–127), želei mora milost in dobroto sebi in drugim ter stremeti k večnosti (NC: 128–134). Kastelec govori o strahu, ki je dober, saj vodi v skrb, srčnost, čast in hvalo (NC: 149–158). Posameznik si mora želei se poboljšati in v poboljšanje voditi tudi druge, znati mora biti v samoti in se obvarovati pred hudim (NC: 169–190), biti mora pohleven (NC: 282–287), potrpežljiv in prenesti tuzemske tegobe (NC: 253–266). Vero in ljubezen v Boga mora izkazovati v besedi in dejanju ter utrjevati zaupanje v božjo voljo, milost in usmiljenje (NC: 191–199).

Večnost poslednjega, nebeškega cilja Kastelec premišljuje z ozirom na večnost duše (NC: 294–306), večnost telesa (NC: 306–311), večnost nebeškega raja (NC: 311–325) in večnost pekla (NC: 325–344), prek katerih opominja k pravemu bogaboječemu kristjanskemu življenju (NC: 345–350) in vsakodnevnemu premišljevanju o božji ljubezni (NC: 351–430): »Pomisli, o, moja duša, de po naturi si od Boga večno stvarjena, inu zatoraj ti moreš vekoma živeti, ali izveličana v Nebesih, ali pak v paklu ferdamana. Za tu večnu se vojskuješ, za tu večno terpiš. [...] *Vselej* inu *Nigdar*, *Nigdar* inu *Vselej*. O velika inu čudna imena. *Vselej*, kateru nikdar ne bo vidlu konca. *Nikdar*, kateru bo vselej terpelu« (NC: 295–296).

4 Sklep

Slovenska baročna književnost je zajemala verski, нравstveni in kulturni vidik življenja tedanjega človeka. Različne zvrsti baročne književnosti so bile primerne za odpiranje prostora literarnemu ustvarjanju in oblikovanju z mnogimi retoričnimi, slogovnimi in naratološkimi sredstvi, ki so poglobila, razširila in poudarila, mnogokrat tudi poenostavila duhovno poanto in učinkovala na naslovnikova

čustva, da bi ga predramila iz otopelosti. Posameznik tako kljub grehu in strahu pred pogubljenjem doživlja katarzo z duhovnim srečanjem s transcendo.

Eshatološki motivi, kot so poslednja sodba, večna kazen ali nagrada, minljivost posvetnega in iskanje večne resnice, so pomembno vplivali na oblikovanje moralne zavesti posameznika. Etično ravnanje ni temeljilo zgolj na notranji moralni presoji, temveč je bilo tesno povezano z religiozno obljubo odrešenja ali grožnjo pogube. Dejanja, kot so dobrota, usmiljenje, kesanje in pokora, niso bila razumljena le kot družbeno zaželena, temveč predvsem kot koraki na poti k zveličanosti. Obenem je religija z moralnimi normami vzpostavljala red, ki je urejal tako notranje, duhovno, življenje kot tudi zunanje, družbeno, ravnanje vernikov in tako je bila eshatologija gonilna sila moralnega delovanja in duhovne izgradnje tedanjega človeka.

Viri

- KASTELEC, Matija, 1684: *Nebeshki zyl, tú je teh svetih ozhakov sveistu premishlovanie*. Natisnil: Jožef Tadej Mayr. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-U0VV9HMMW/c60a457d-4d5f-4c1c-9946-79ef0647a597/PDF> (dostop 10. 4. 2026).
- SKALAR, Adam, 2011: *Skalarjev rokopis 1643: editio princeps*. Ur. Monika Deželak Trojar. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1691a: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile*. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JDE4RVAA/194169e2-31cb-4a99-8867-fb19fea0cfb5/PDF> (dostop 10. 4. 2026).
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1691b: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile*. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JNDHE597/a0d9cb16-f85f-40e9-89be-8744b6c41a9d/PDF> (dostop 10. 4. 2026).
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1696: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum festis, quae tum ex praeecepto, tum ex devotione celebrantur praedicabile*. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-ZGFBKTD0/5aac3534-9e1d-4670-915d-f55c820a2f4d/PDF> (dostop 10. 4. 2026).
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1700: *Sacrum promptuarium diversos pro diversis occurrentibus sacris ministeriis praedicabiles continens sermones*. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-2UFG1CO8/b1d36e2c-3667-4884-abbf-7e8dd163ac46/PDF> (dostop 10. 4. 2026).
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1707: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis praedicabile*. Portal dLib. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-CIV93RT4/adb4963c-daf3-4cad-98f1-d7f388c7f412/PDF> (dostop 10. 4. 2026).

Literatura

- BARNER, Wilfried, 2002: *Barockrhetorik: Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2017: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504160>.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2012: *Skalarjev Eksemplar od svetiga Bonaventura*: predstavitev nekaterih tekstnokritičnih vprašanja. *Primerjalna književnost* 35/3. 223–241.

- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2011: Skalarjev rokopis 1643–2011: Elektronska znanstvenokritična izdaja rokopisnega kodeksa. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. Simona Kranjc, 83–88. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 30).
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2010: Adam Skalar in njegov rokopisni kodeks – Skalarjevo prevajalsko delo. *Reformacija na slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. Ur. Aleksander Bjelčevič, 19–40. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 27).
- KEMPERL, Metoda, Luka VIDMAR, 2014: *Barok na Slovenskem: sakralni prostori*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- KMECL, Matjaž, 1983: *Mala literarna teorija: priročnik za učitelje slovenščine na osnovnih in srednjih šolah*. Ljubljana: Univerzum.
- KORUZA, Jože, 1991: Oče Janez Krstnik Svetokriški in njegov *Sveti priročnik*. *Slovstvene študije*. Ur. Jože Pogačnik, 121–125. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- KOS, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- KRIŽMAN, Mirko, 2000: Slog pridig Janeza Svetokriškega in Abrahama a Sancta Clara. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ur. Jože Pogačnik, Jože Faganel, 163–200. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarno zgodovino ZRC SAZU.
- MEID, Volker, 2009: *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock: Vom Späthumanismus zur Frühauflklärung*. München: Verlag C. H. Beck.
- MLINAR, Anton, 2000: Moralne vrednote in njihovo posredovanje v pridigah Janeza Svetokriškega. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ur. Jože Pogačnik, Jože Faganel, 229–262. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarno zgodovino ZRC SAZU.
- OGRIN, Matija, 2020: Asketična ali meditativna proza slovenskega baroka. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 115–135. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.65.3-4.115-135>.
- OGRIN, Matija, 2010: Skalarjev rokopis, 1643: meditativna proza v kontekstu katoliške obnove. *Reformacija na slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. Ur. Aleksander Bjelčevič, 129–146. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 27).
- POGAČNIK, Jože, 2001: Barok v retorski prozi Janeza Svetokriškega. *Prevrednotenja*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana: Slovenska Matica.
- POGAČNIK, Jože, 1989: Slovenska književnost in barok. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, 17–24. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 9).
- POGAČNIK, Jože, Franc ZADRAVEC, 1973: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Obzorja.
- POGORELEC, Breda, 1989: Pogled na slogovno podobo baročnega besedila: razmerje med zunanjim vtisom in notranjo zgradbo. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, 349–368. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 9).
- RAKAR, Antilij, 1989: Rogerijev »zapopadnik« in konceptizem. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, 163–174. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 9).
- SAJOVIC, Tomaž, 1989: Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij). *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, 335–348. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 9).
- SCHERBER, Peter, 1989: Tradition und Innovation in der Slovenischen Barockpredigt – Geteigt am Werk Janez Svetokriškis. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, 153–162. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Obdobja, 9).
- SNOJ, Slavko A., 2000: Zgradba pridig Janeza Svetokriškega: homiletični vidik. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ur. Jože Pogačnik, Jože Faganel, 335–354. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarno zgodovino ZRC SAZU.
- STANONIK, Marija, 2000: Kontekst slovenske folklore v pridigah Janeza Svetokriškega. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ur. Jože Pogačnik, Jože Faganel, 355–374. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarno zgodovino ZRC SAZU.
- ŠIRCA, Alen, 2020: Slovenska baročna pridiga. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 137–150. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.65.3-4.137-150>.

- ŽEJN, Andrejka, 2017: Medbesedilnost in retoričnost baročne asketično-meditativne proze *Poljanskega rokopisa*. *Primerjalna književnost* 40/1. 175–193.
- ŽEJN, Andrejka, Majda MERŠE, 2017: Metodološka izhodišča kritičnih prepisov starejšega slovenskega slovstva od baroka do zgodnjega 19. stoletja. *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ur. Aleksander Bjelčevič idr., 347–355. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 36).

Summary

The article analyses selected texts of Slovenian Baroque religious literature, with a special emphasis on their content and ideological structure and their function within the moral-ethical and religious-didactic paradigm. The focus is on works that, in their genesis and reception, served both as literary texts and as a means of religious formation, spiritual introspection, and collective education. The texts belong to the framework of Catholic Baroque rhetoric, which pursued clear goals of educating and converting, and used distinctly rhetorical and affectively charged strategies to address the faithful. The analysis of texts focuses on their communicative function, which can be discerned through various thematic layers. Among these, eschatological questions, the existential struggle of the individual in a world of transience and sinfulness, and his constant orientation toward the transcendent are of central importance. At the same time, the texts do not neglect the anthropological aspect: man is presented as a being torn between sin and grace, between physicality and spirituality. The soul, as the bearer of the image of God, is a central category, as it represents the space of God's activity, but also an arena of internal struggles. Mental anguish, repentance, reflections on death, and the futility of earthly goods are standard Baroque themes that authors use to deepen spiritual reflection and strengthen religious consciousness.